

СЮЖЕТ У ЛІРИЦІ

Стаття висвітлює історію вивчення проблеми визначення та наявності сюжету в ліриці; доводить, що сюжет – невід'ємна частина внутрішньої форми твору будь-якого роду.

Проблема наявності сюжету в ліриці – одна з багатьох недостатньо досліджених галузей у сучасній теорії літератури. Базовими причинами є різні погляди на поетику художньої літератури, її терміносистеми.

Нагадаємо, що в перші десятиліття ХХ ст. деякі видатні теоретики однозначно вважали, що сюжет притаманний будь-якому літературному твору. Зокрема, О.М. Веселовський у "Поетиці сюжетів" дав глибоке визначення сюжету, а також мотиву як його складової. Мотив – це "образний одночленний схематизм", образні "елементи, що не розчиняються далі", а "сюжети – це складні схеми, в образності яких узагальнилися певні акти людського життя і психіки" [1: 362,363]. Тут видно, що сюжет і мотив – це всезагальні й протилежні у своїй єдності явища, які стосуються не лише зовнішніх подій ("актів людського життя"), але й внутрішніх ("психіки").

Позицію О.М. Веселовського підтримав у 1923 р. видатний український історик і теоретик літератури О.І. Білецький: "Будь-яка сюжетна схема, подібно до сюжету, не монолітна; вона легко розчленовується на ряд елементів... Ці елементи називаємо мотивами. О.М. Веселовський визначає мотив як "найпростішу розповідну одиницю"... Сучасний йому автор, приймаючи вислів Веселовського, додає до нього необхідне, з його точки зору: "Мотив – вищий ступінь узагальнення думки" (мається на увазі стаття А.М. Бьома, що вийшла в 1918 році) [2: 331,332]. О.І. Білецький також виявив, що сюжет – це сукупність подій як *зовнішнього*, так і *внутрішнього* гатунку (події, вчинки, активні душевні переживання) [2: 343].

Про ліричні твори О.І. Білецький писав: "У чистій ліриці... є лише *мотиви*", а "*мотив* – звичайне речення висловлювального характеру" [2: 342, 332]. "Літературний твір уявляється нам неможливим без "героїв", без дійових осіб, якого б з трьох традиційних видів (родів – Т.П.) він не стосувався. У ліриці... героєм для нас виступає сам поет, який відкриває з того чи іншого боку сферу свого внутрішнього світу" [2: 355]. До речі, значно пізніше Б.О. Корман довів численними текстуальними фактами, що "*в ліриці* одиницею сюжету стає (навіть) *слово*, і сюжет будується як зв'язок слів. В *епосі* діє інший принцип сегментації: в якості одиниць сюжету виступають *ситуації, епізоди* тощо і сюжет будується як їхній зв'язок" [3: 24]. Тут важливо додати наступне: сюжет як зв'язок слів зустрічається і в епічних мініатюрах, зокрема, у прислів'ях, приказках і загадках: "Пуста бочка гримить", "Мала ворона, та рот великий", "Під лежачий камінь вода не тече", "Чорне сукно у вікні", в афоризмах: "Риба псується від голови" (Гр.Сковорода) тощо.

Твердження про притаманність сюжету усій літературі, яке послідовно відстоював О.І. Білецький, підтримав у 1934 р. Ф.М. Гладков: "Суворо кажучи, немає безсюжетних художніх книг... Різні бувають градації сюжетності" [4: 393], у 1971 р. – М.Гін [5: 65], у цьому ж році – М.С. Каган, який писав: "Немає і не може бути твору мистецтва, якому б не був притаманний певний сюжет і тема, що розгортається в ньому" [6: 470]. Такий погляд у 1977 р. затверджує й розвиває В.І. Кулешов: "У ліриці сюжетом є послідовність розгортання *почуттів*. Оскільки перед нами вірш, значить він певним чином збудований, тобто має структуру... Важливо зміцнити положення про наявність сюжету в ліриці" [7: 42]. Така позиція була підтримана й пізніше, у 80-90-і роки.

Але були й інші погляди. Ще в 1934 р. М. Горький писав, що сюжет – це зв'язки, протиріччя, симпатії, антипатії і взагалі стосунки людей – історії росту й організації того чи іншого характеру, типу [8: 215]. З такого визначення сюжету, звісно, випливає, що в ліриці, коли немає стосунків людей, немає історії росту характерів – немає й сюжету.

Цим шляхом, спираючись кожного разу на авторитет Горького, пішла переважна більшість теоретиків. Протягом багатьох десятиліть Л.І. Тимофєєв теж відстоював принцип безсюжетності лірики: "В ліриці перед нами композиційна організація, що зводиться до руху переживань. Але сюжету як системи подій у ній немає... У ліриці ми не маємо сюжету, оскільки в ній немає зображення подій і вчинків... Якщо людина зображається в розвитку, сюжетно, як закінчений характер, – перед нами епос. Якщо вона зображується в окремому своєму стані, у переживанні, без сюжету, – перед нами лірика" [9: 145,147,160,163,345].

У 50-70-і рр. теоретики з приводу безсюжетності лірики висловлювались також відверто: "Епічна і драматична література має сюжет; вона розповідає або показує щось таке, що за своїм змістом є розвитком дії, яку виконує людина або люди – герої твору... Лірика – несюжетний жанр. Лірика передає почуття поета" [10: 374-375]; "Сюжет, суворо кажучи, відрізняє... епічний твір від ліричних... Твори можуть бути сюжетними (епос, драма, ліро-епічні твори) і безсюжетними (головним чином лірика)" [11: 32,40]. Такої позиції дотримувались і ряд інших дослідників [12].

У 80-90-і рр. про безсюжетність лірики теж продовжують писати, вважаючи сюжет специфічною рисою тільки епосу і драми: сюжет – "послідовний розвиток основних подій у творі... Ліричні ж твори, які не мають сюжету, а передають внутрішній стан людини, її настрої, почуття й переживання, потребують іншого підходу до аналізу" [12].

Отже, думка про "безсюжетність" чи "несюжетність" лірики існує впродовж усього минулого століття. Є прихильники цього і в останні роки.

Між тим ця думка повністю помилкова. Вона не відповідає ні поетичним фактам, ні гармонії їхніх зв'язків і тому вносить постійний і серйозний дисбаланс у процес об'єктивного дослідження взагалі усіх теоретичних проблем і питань. Особливо це помітно, коли "безсюжетність" розглядається з позицій *цілісно-системного* підходу й методу, які з 70-х рр. ХХ ст. почали активно набувати розповсюдження [про це див.: 14].

По-перше, "безсюжетність", "несюжетність", "позасюжетність" – нечіткі за змістом терміни, які б свідчили, *що ж саме* в ліричному творі є замість сюжету.

По-друге – спроби наповнити "безсюжетність", "позасюжетність" конкретно-теоретичним змістом завжди невдалі. У 30-і роки була залучена ідея: "композиція твору ширша за сюжет" [15: 95], що сюжет – це немов складова композиції. Така ідея має прихильників і досі. Але композиція, як віднайдено іншими теоретиками, – це не "структурна сфера твору", і тому не структурний елемент відповідного сюжету, а те, "як" він проявляється, в яких "формах прояву" існує. Тобто, коли сюжет – це один з видів "згустку зв'язків" у творі, то композиція – форма прояву, навпаки, "зв'язків згустків" [16: 11-12], а, отже, дещо залежне. Тому й кажемо завжди: "композиція сюжету", "композиція твору" – і ніколи не кажемо: "сюжет композиції", "вірш композиції", "фабула композиції" тощо.

По-третє, невдалими є спроби зарахувати до "позасюжетних елементів" авторські відступи, мову оповідача, портрети, пейзажі. Так сюжет звужується лише до характерів і дій героїв. Але тоді й авторське забарвлення образів героїв і їх вчинки треба вилучити, бо вони, як і "відступи", "мова оповідача", вказують на ставлення автора до представленого у творі. Зрештою від сюжету взагалі нічого не залишиться. Недаремно О.І. Білецький застерігав від такого вузького погляду, визначаючи сюжет як "сукупність дій зовнішнього і внутрішнього порядку" [17: 667].

Отже, існують *два* протилежні типи – сюжет як *зовнішні* дії, події у творі, зовнішня динаміка, і сюжет як *внутрішні* дії та події. Таким чином "образи почуттів виступають у певній законоспівобразності: сам поет вирішує, що буде першим, що другим, де – теза, де – антитеза. Але це і є свого роду зав'язка і розв'язка. Майже завжди можна вказати й ударний кульмінаційний вірш, його смислову й риторичну вершину, до якої тяжіє все інше", – писав В.І.Кулешов у 1977 р. [7: 42,50].

Існує думка, що сюжет передбачає обов'язкову наявність усіх *п'яти* елементів розвитку сюжету (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка). Але у такому разі треба визнати відсутність сюжету не лише в ліриці, але й у багатьох епічних творах. Наприклад, у повісті Нечуя-Левицького "Кайдашева сім'я" (немає кульмінації), в новелах Стефаніка "Синя книжечка", "Новина" (немає кількох елементів сюжету), в усіх прозаїчних і драматургічних мініатюрах.

Звернемо увагу й на позицію про *часткову* наявність сюжету в ліриці. Цей погляд відстоював Г.М. Поспелов [18], зустрічається він і в наш час. Причини цьому – або вузьке визначення подій, із яких складається сюжет (події сприймаються лише як *зовнішні*), або вузьке сприйняття *зв'язку* художнього матеріалу і сюжету (через це безпідставно вилучається пейзаж).

Останнім часом розповсюдилась думка, що сюжет у ліриці є, але *фабули немає*: "Сюжетність є специфічною властивістю літератури. Сюжет буває *фабульним* (подієвим) в епічних та драматичних творах і *безфабульним* – в ліричних. У ліриці, як правило, система подій відсутня; сюжет у поезіях проявляється у своєрідній формі, як рух, градація почуттів, переживань і думок ліричного героя ("Садок вишневий коло хати..." Т. Шевченка, "Яблука доспіли" М. Рильського)" [19: 46].

Але й такий погляд стає основою подальших протиріч. Їх джерело – або вузькі, приблизні, або надто широкі тлумачення понять "фабула" й "подія". Сюжет тоді трактується як форма втілення життя, своєрідна концепція дійсності – що надто широко. Фабулу називають витісненим сюжетом, основною системою подій. Це вузько, адже складається враження, що сюжет – це форма втілення життя, концепція дійсності, а фабула – це не "концепція дійсності"? не "форма втілення життя" взагалі і у ліриці зокрема? Це призводить до заперечення й самого твору. І зрештою, коли фабула – основна система подій і витіснений сюжет, то сюжет – це не "система подій"? Але ж і це цілком сумнівно, пригадаймо епічні твори, драматургію. Насамкінець, коли конфліктність – невід'ємна властивість сюжету, а фабула – витіснений сюжет, то, як наслідок, фабула стає позбавленою конфлікту, але від теорії *безконфліктності* наука вже відмовилась через її штучність.

У теоретичних працях останніх років при визнанні, що в ліриці, в літературі завжди є сюжет і фабула, зустрічається ще й такий погляд: "Міра конкретизованості, розгорнутості фабули залежить у першу чергу від *родової* належності твору. *Ліричні* твори в переважній більшості характеризуються... *фрагментарністю* вияву фабули (таку фабулу іноді називають "*крапковою*")" [20: 130].

Однак "фрагментарність", "крапковість" фабули чи сюжету насправді існує не лише в ліриці, але й в епосі і драматургії. Отже, це пов'язано не з родами, а з власною суттєвою природою *жанрів*, і властиве це так званим "*малим жанрам*" незалежно від їх родових ознак, пов'язане з чинниками фабули й сюжету, з їх кількістю, специфікою. Деякі дослідження вірно вказують на наявність "*повнокомплексного* сюжету", і навпаки, на *скорочений*, стислий сюжет, *скорочену*, стислу фабулу, що свідчить про наявність "фрагментарності, різновеликості компонентів" розвитку сюжету чи фабули [17: 374].

Подібний стан речей змушує до необхідності визнавати лірику не лише різноманітно *сюжетною*, але й *порізному фабульною*, що позбавляє численних протиріч і непорозумінь у процесі дослідження літературно-художнього твору. Сюжет складається з *фабул* або *фабули*, одночасно *фабули* (або *фабула*) складають сюжет. Отже, одне від одного відірвати неможливо: це два боки сюжетності будь-якого твору, зокрема й ліричного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Веселовский А.Н. Поэтика сюжетов // Хрестом. по теории литературы. – М.: Просвещение, 1982. – С. 362, 363.
2. Білецький Олександр. Зібрання праць у 5 томах. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1966.
3. Корман Б.О. Лирика Некрасова.
4. Словарь литературоведческих терминов. Ред.-сост. Л.И.Тимофеев и С.В.Тураев. – М.: Просвещение, 1974.
5. Гин М. От факта к образу и сюжету. О поэзии Некрасова. – М.: Сов. писатель, 1971.
6. Каган М.С. Лекции по марксистско-ленинской эстетике. – Л.: ЛГУ, 1971.
7. Кулешов В.И. О сюжетосложении в гражданской лирике // Замысел, труд, воплощение. – М.: МГУ, 1977.
8. Горький А.М. Собр. соч.: В 30 т. – Т. 27. – М.: Худож. лит., 1953.
9. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1976.
10. Жирмунский В.М. Введение в литературоведение. – СПб, 1996.
11. Беленький Г.И. Теория литературы в средней школе. – М.: Просвещение, 1976.
12. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. – М.: Учпедгиз, 1961. – С. 182, 193.
13. Неділько В.Я. Елементи теорії літератури. – К.: Віпол, 1994. – С. 43, 49.
14. Удалов В. Теорія літератури: цілісно-системний рівень / Посібник. – Луцьк: ВДУ, 1995.
15. Тимофеев Л.И. Стих и проза. – М.: Учпедгиз, 1938.
16. Удалов В. Теорія літератури: цілісно-системний рівень / Посібник для аспірантів, студентів, учителів. – Луцьк, 1995.
17. Літературознавчий словник-довідник / Автори-укладачі Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: Академія, 1997.
18. Пospelов Г.Н. Теория литературы. – М.: Учпедгиз, 1940. – С. 160-161; Пospelов Г.Н. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1978. – С. 110.
19. Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів. – К.: Укр. письменник, 1997.
20. Галич О.А., Назарець В.М., Васильєв Є.М. Теорія літератури. – К.: Либідь, 2001.

Матеріал надійшов до редакції 23.03.2005 р.

Полежаєва Т.В. Сюжет в лирике.

Статья освещает историю изучения проблемы определения сюжета и наличия сюжета в лирике; доказывает, что сюжет – неотъемлемая часть внутренней формы произведения любого рода.

Polezhaeva T.V. A plot in lyrics.

The article dwells upon the problems of definition of the term "plot" upon its presence in lyrics. The author proves that the plot is an indispensable part of the inner structure of any literary text.